

Soseske dvajsetih: vzporednice kolektivnega bivanja dveh stoletij skozi sociopolitični kontekst

Ana Lovrec Medved

Izvleček

Članek obravnava medvojno stanovanjsko krizo v Srednji Evropi, s poudarkom na Mariboru kot paradigmatskem primeru industrijske urbanizacije. Trdi, da eksperimentalna kolektivna stanovanja iz 20. let 20. stoletja razkrivajo ključno povezavo med arhitekturo in družbenopolitičnim urbanizmom, kar ponuja pomembne vzporednice s sodobnimi stanovanjskimi izzivi. Medtem ko arhitekturna zgodovina pogosto daje prednost stilistični analizi, ta raziskava prikazuje, kako je tehnokratsko načrtovanje služilo kot instrument državnega nadzora in hkrati kot sredstvo za izboljšanje družbenih razmer. Skozi analizo razvoja Maribora – kjer statistični podatki kažejo na pomanjkanje stanovanj kljub gradbenim prizadevanjem – raziskujemo dvojno naravo stanovanj kot socialne nujnosti in mehanizma kapitalistične socializacije. Članek posebej postavlja vizionarsko delavsko kolonijo Ivana Vurnika (1928–1933) kot alternativni model prevladujočim tehnokratskim pristopom. Na koncu razkriva, kako se zgodovinski vzorci prostorske segregacije ohranjajo v sedanjih urbanih neenakostih, in poziva h kritični ponovni preučitvi podedovanih prostorskih hierarhij za bolj vključujočo urbano prihodnost.

Ključne besede

stanovanjska gradnja, kolektivna gradnja, socialni urbanizem, stanovanjska kriza, prostorska segregacija

Neighborhoods of the Twenties: Parallels of Collective Living Across Two Centuries Through a Sociopolitical Context

Abstract

This article examines the interwar housing crisis in Central Europe, focusing on Maribor as a paradigmatic case study of industrial urbanization. It argues that 1920s experimental collective housing reveals a crucial nexus between architecture and socio-political urbanism, offering critical parallels to contemporary housing challenges. While architectural historiography often prioritizes stylistic analysis, this study demonstrates how technocratic planning served as an instrument of state control alongside social improvement. Through analysis of Maribor’s development—where statistical data shows housing shortages despite construction efforts—we explore the dual nature of housing as both social necessity and mechanism of capitalist socialization. The article particularly highlights Ivan Vurnik’s visionary workers’ colony (1928-33) as an alternative model to dominant technocratic approaches. Ultimately, it reveals how historical patterns of spatial segregation persist in current urban inequalities, urging critical reexamination of inherited spatial hierarchies toward more inclusive urban futures.

Keywords

housing construction, collective construction, social urbanism, housing crisis, spatial segregation

Uvod

Kaj lahko prvi poskusi kolektivne gradnje pridodajo k sodobnemu razumevanju urbanega razvoja? Arhitekturna zgodovina srednjeevropske stanovanjske gradnje iz dvajsetih let 20. stoletja razkriva ključno povezavo med arhitekturo in družbenopolitičnim urbanizmom, ki je bila še posebej izrazita v industrijskih mestih tistega časa. Povojna stanovanjska kriza in takraten posledični stanovanjski primanjkljaj, ki ga je v slovenskem kontekstu pogosto zasenčila poznejša, jugoslovanska gradnja sosesk, pomenita analitično pomembno vzporednico sodobnim stanovanjskim izzivom. S to tezo se članek osredotoča na razvoj Maribora, najpomembnejšega industrijskega središča v Sloveniji, katerega razvoj je odražal širšo srednjeevropsko dinamiko. Sodobni arhitekturni diskurz v Sloveniji je namreč največkrat osredotočen na nedavne stanovanjske krize, s fokusom na soseskah jugoslovanskega obdobja in dogajanju ob osamosvojitvi. Posledično obdobje med obema svetovnima vojnama, ko se je v Sloveniji prvič oblikovala jasna zamisel o kolektivnem bivanju, zaobide. Osrednje vprašanje je torej, kako se zgodovina kolektivne gradnje odraža v današnjem bivanjskem položaju.

Medtem ko arhitekturna zgodovina pogosto daje prednost slogovni analizi, kritična vrzel ostaja pri preučevanju tehnokratskega urbanističnega načrtovanja kolektivnih gradenj v 19. in 20. stoletju – ne le kot orodja za izboljšave, temveč kot instrumenta državnega nadzora. Tako besedilo raziskuje, kako se je pojavilo načelo »socialne« soseske, pri čemer sledi neposredni disciplinarni logiki tehnokratskih stanovanjskih eksperimentov iz dvajsetih let prejšnjega stoletja, vse do nerešenih kriz sodobnega urbanega življenja. Ključna vzporednica obeh stoletij: kriza.

2 Teoretska podlaga: mesto in stanovanjsko vprašanje

Začetek sodobne socialne gradnje največkrat umeščamo v obdobje industrijske revolucije v Angliji (Spielvogel, 2005, str. 583–608), kjer se je urbanizem (Cerda, 1967, v Štuhec, 2016, 18) razvil kot potreba po organizaciji skupnega prostora, kot ga definira Françoise Choay (Choay, 1969, 19), zaradi industrializacije. V pretežno agrarni Avstro-Ogrski, katere del je bila takrat Slovenija, je ta proces zamujal in se je zares pospešil šele s priključitvijo novi državi po prvi svetovni vojni (Blau, Platzer, 1999, 13). V okviru Kraljevine SHS je industrija postala glavno gospodarsko gonilo države, kar je sprožilo množične selitve s podeželja v mesta, posledično pa nujno potrebo po novih stanovanjih. Dvajseta leta 20. stoletja so tako postala odločilna prelomnica, in v slovenskih industrijskih središčih, Mariboru, Ljubljani idr., so nastale prve soseske in primeri kolektivne gradnje.

Ključno podlago pomeni razvoj sodobnih mest, v katerem je Françoise Choay določila tri preurbane tipe mest: »Prvi tip temelji na razvoju evropskih mest s srednjeveško in baročno zasnovo, kot so London, Pariz ali Dunaj, katerih historično jedro je zaradi prenatrpanosti izgubilo osnovne kvalitete življenja. Drugi tip predstavlja nov način oblikovanja primestnih stanovanjskih sosesk v Veliki Britaniji in Nemčiji, kot tretji vzorec avtorica prepozna urbanizacijo kolonij novega sveta, predvsem razvoj mest v Združenih državah Amerike.« (Štuhec, 2016, 9) Hkrati Leonardo Benevolo poudarja, da je bilo za nastajajoče industrijsko mesto funkcionalno oblikovanje – komunalne storitve, promet in množična stanovanja – pomembnejše od zgodovine ali zunanjega videza (Benevolo, 2004, 189). V Sloveniji, predvsem v Mariboru, so se te ideje združile v funkcionalne, infrastrukturne regulacijske načrte. Ta sinteza je jasno vidna v razvoju mesta v dvajsetih letih, ko so novi projekti delavskih »socialnih« gradenj potisnili mestno tkivo prek njegovih srednjeveških meja in skušali odgovoriti na pereče stanovanjsko vprašanje.

1

To je leta 1872 razvil Friedrich Engels (Bilsel, Maxim, 2022, 22), ki je stanovanje opredelil kot ideologijo in potrdil univerzalnost razrednega boja. Vprašanje je bilo po vsej industrializirajoči se Evropi intenziven del druž-

benopolitičnih razprav, ki jih je spodbujala nujna potreba po nastanitvi rastočega delavskega razreda – pritisk, ki je bil v Mariboru zelo občuten. Tovrstni razvoj, ne zgolj v Sloveniji, ampak po vsej tedanji Evropi, kaže, kako močno je arhitekturna zgodovina prepletena z družbenopolitičnimi vplivi. Tukaj sta nujna tudi povezava in razumevanje socialnih stanovanj kot odziva na kapitalizem znotraj teoretičnega okvira, ki se začne z osrednjim »stanovanjskim vprašanjem« (Karakusevic, Batchelor, 2017, 20). »Od industrijske revolucije dalje obstaja v naših mestih nujna potreba po stanovanjih in ljudeh, ki so pripravljeni reševati ta problem na različne načine. V 19. stoletju so bili industrijski filantropi tisti, ki so s svojim pokroviteljstvom prvi omogočili dostopna stanovanja. V odziv na strašne razmere, v katerih so živeli revni, so ti dobrodelni – a predvsem komercialni – podjetniki tako v Veliki Britaniji kot v Evropi oblikovali temelje socialne varnosti v obliki stanovanjskih zadrug in kooperativ. Bili so pionirji, ne le pri zagovarjanju interesov revnih in prepoznavanju akutne tržne nepopolnosti, ampak tudi pri zaposlovanju arhitektov za razvoj tako imenovanih ‚vzorčnih stanovanj‘, s čimer so zagotavljali domove po doslej nepoznanem standardu.« (Karakusevic, Batchelor, 2017, 20) S tem so vzpostavili ključni precedens za javno preskrbo. V Mariboru so filantropski klubi, kot je Rotary (Rotary klub, 1996), ostali vplivni v celotnem medvojnem obdobju, a kažejo na prehodno fazo, ko je po prvi svetovni vojni stanovanjski problem postal odgovornost občinske ali nacionalne ravni. Ta premik je pomenil vse večje zavedanje, »da lahko izboljšana stanovanjska oskrba in načrtovan razvoj prispevata k ustvarjanju bolj egalitarne družbe. Stanovanjska politika je bila moralna in politična križarska vojna, medstrankarski konsenz pa je zagotovil ‚zlato dobo‘ v sredini stoletja, ko je javni sektor zagnano gradil in uresničeval radikalne ideje nove generacije oblikovalcev in urbanistov.« (Karakusevic, Batchelor, 2017, 20)

3 Zakonodaja, neuspeh in trajna kritika v mariborskem kontekstu

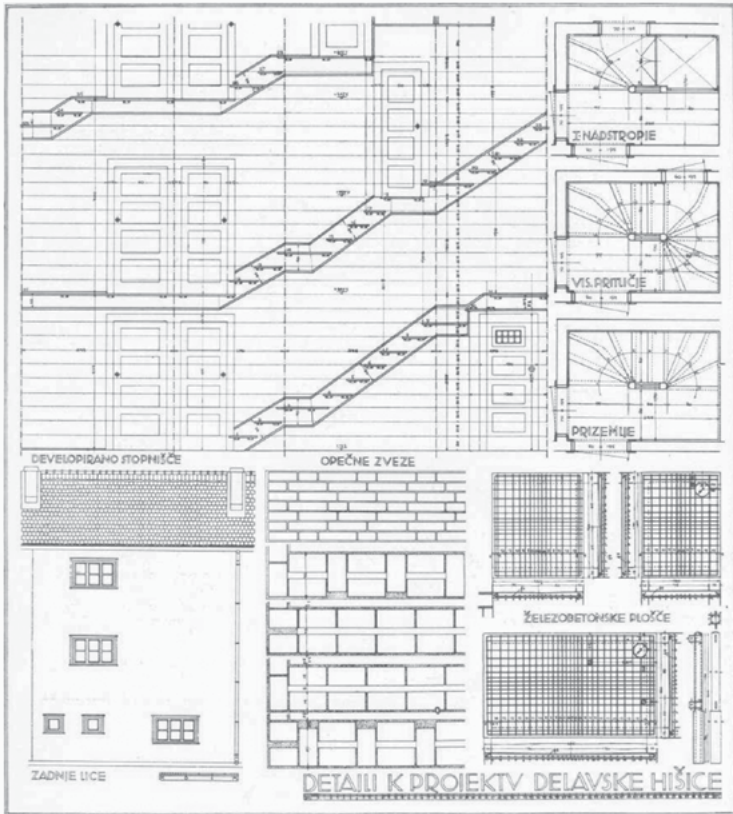
Ta etos je v prvi polovici 20. stoletja po vsej Evropi spodbudil nastanek temeljnih stanovanjskih zakonov. V Sloveniji je stanovanjski zakon iz leta 1925 obljubljal zaščito revnih, a je hkrati predpisal strogo upravljanje, kar je neposredno vodilo v prisilne izselitve in ponazorilo protislovno vlogo države. Poročilo iz *Mariborskega večernika Jutra* nazorno prikazuje neuspeh: »Pri stanovanjskem sodišču leži nad 900 prošenj za dodelitev stanovanja. V zadnjih dveh letih, to je od 15. maja 1925, ko je stopil v veljavo novi stanovanjski zakon, je bilo v Mariboru odpovedanih nad 300 stanovanj. Skoraj ena četrtina odpovedanih stanovanj je morala biti izpraznjena potom deložacije. Ako bo s 1. novembrom res prenehala stanovanjska zaščita, cenijo poznavalci razmer, da je treba še za letošnje leto računati z najmanj 300 novimi stanovanjskimi odpovedmi.« (Stanovanjska beda v Mariboru, 1927, 2) Uprava je storila malo, zaščita pa je bila kratkotrajna. Kot je bilo zapisano v *Mariborskem večerniku Jutra* nekaj dni pred zgornjo objavo: »Vlada ni storila ničesar, da omili stanovanjsko bedo; občine so začele s svojimi akcijami prepozno in radi pomankanja finančnih sredstev tudi v premajhnem obsegu.« (Ali bo stanovanjski zakon podaljšan?, 1927, 1)

2, 3

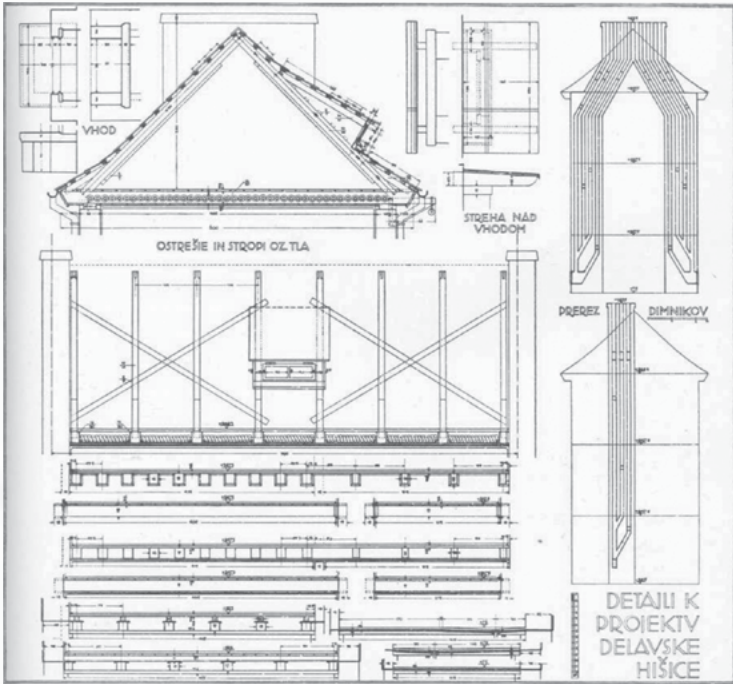
Zaradi ukinitve zaščite so ljudje živeli v barakah in zapuščenih vagonih, kar potrjuje trajno aktualnost Engelseve kritike, da je »pomanjkanje stanovanj, zaradi katerega trpijo delavci in del malomeščanstva v naših sodobnih velikih mestih, ena od številnih manjših, sekundarnih oblik zla, ki izhajajo iz sedanjega kapitalističnega načina proizvodnje« (Engels, 1935, 22). Zanimivo je, da skoraj sto let kasneje beremo prispevek o podobni situaciji v *Delu*: »Država na stanovanjskem trgu ne opravlja svoje funkcije, so prepričani mladi, ki so o stanovanjski problematiki razpravljali na srečanju v organizaciji Inštituta 8. marec, kolektiva Zadrugator in Najemniškega SOS. Stanje na področju stanovanj – to je zanje luksuz in beda hkrati – se po njihovem mnenju ne bo spremenilo toliko časa, dokler bo najem stanovanj reguliral zgolj trg.« (Delo, 2023) Ta dinamika obljubljene javne pomoči, ki ji sledi izrazit državni nadzor, pa je osrednja vzporednica med obema stoletjema.

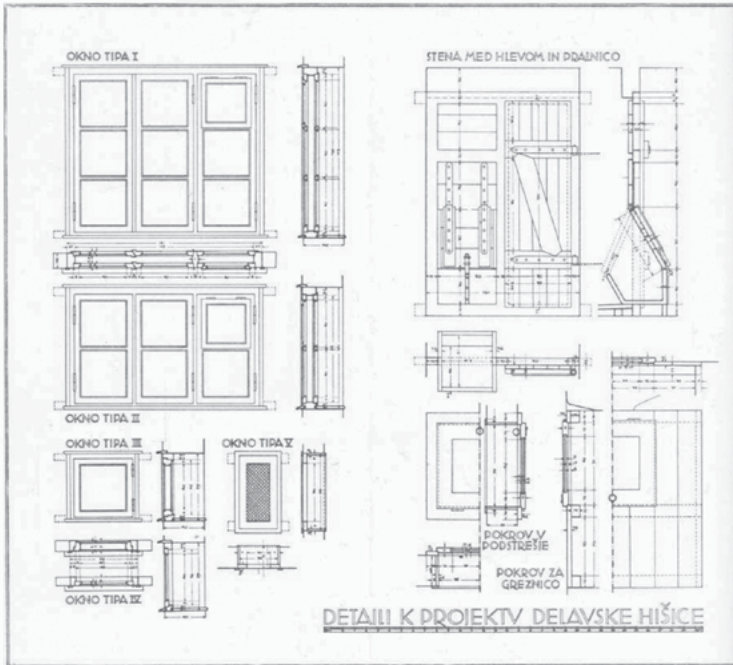
Iv. Vurnik: Načrt delavske hiše 2/I

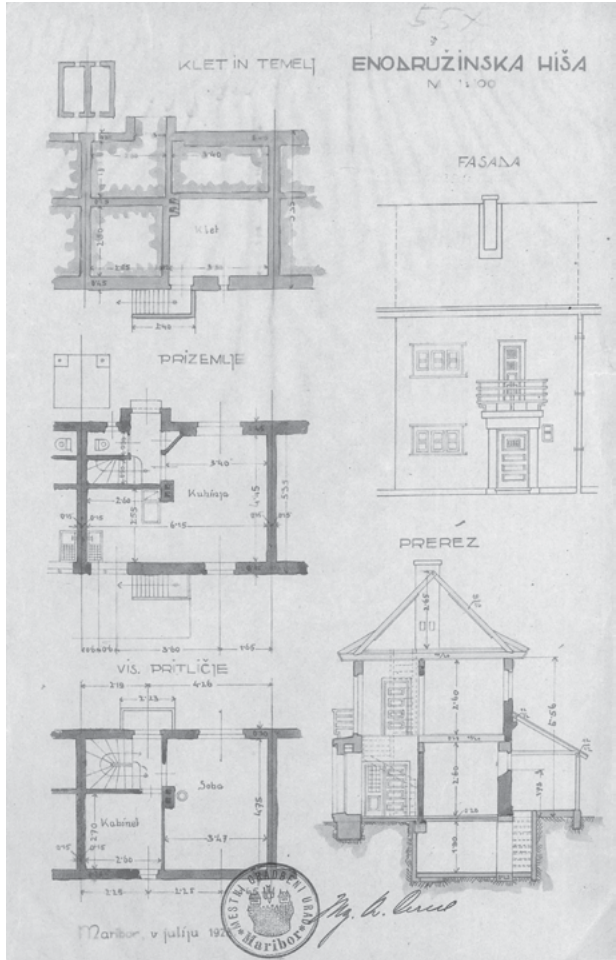
Iv. Vurnik: Načrt delavske hiše 2/II

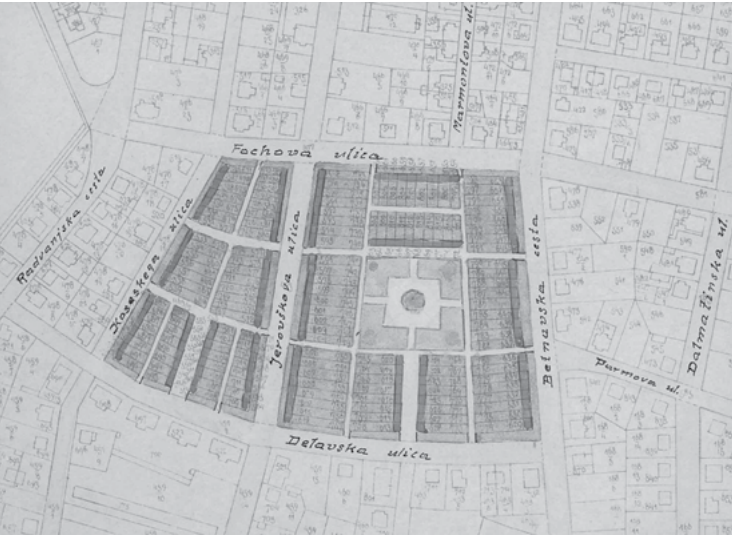
Iv. Vurnik: Načrt delavske hiše 2/III

Iv. Vurnik: Načrt delavske hiše 2/IV

5
Načrti za gradnjo delavske hiše,
podpisani s strani inž. Alberta Černeta,
mestnega gradbenega nadsvetnika,
vir: PAM

6
Načrt urbanizma Vurnikove kolonije,
vir: PAM

7
Fotografija novozgrajene Vurnikove kolonije,
vir: PAM

4
Načrti delavske hiše Ivana Vurnika,
objavljeni v reviji Dom in svet, 15. 2. 1928,
vir: Digitalna knjižnica Slovenije

6 Zaključek: trajne vzporednice in poziv k ukrepanju

Vzporednice med izzivi kolektivnega bivanja v dvajsetih letih prejšnje-ga stoletja in sodobnostjo so ne samo očitne, ampak tudi strukturno pogojene. Kriza je tako takrat kot danes delovala kot glavni katalizator sprememb. Vendar pa je bil družbenopolitični odziv nanjo – in še vedno je – ambivalenten: niha med avtentičnim prizadevanjem za zagotavljanje kakovostnih bivalnih razmer in mehanizmi državnega ali kapitalističnega nadzora. Zgodovina slovenske, zlasti mariborske stanovanjske politike razkriva celoten spekter teh odzivov – od pomanjkljive zakonodaje do vizionarskih, a v praksi pogosto neizpolnjenih projektov.

K tipom mest, ki jih je predstavila Françoise Choay, lahko danes dodamo še četrtega: model razvoja, v katerem investitorji gradijo visokocenovna stanovanja, ki ustrezajo predvsem logiki donosa, ne pa prostorskim ali socialnim potrebam. To vodi v paradoksalno pojavnost praznih stanovanj v središčih mest, kar postavlja temeljno kritično vprašanje: ali so sodobni stanovanjski projekti resnično namenjeni reševanju potreb prebivalstva?

Čeprav je družbena odgovornost arhitektov danes del študijskega pro-cesa in javnega diskurza, se vsakodnevna praksa kaže precej drugače. V nasprotju z začetki socialne stanovanjske gradnje, ko so arhitekti, kot je Ivan Vurnik, avtonomno delovali v interesu skupnosti, današnja poklicna praksa pogosto neizogibno sledi investitorskim interesom. Posledično se stanovanjski aktivizem, čeprav je vedno bolj viden, srečuje s sistemskimi ovirami, rešitev za ublažitev gentrifikacije in pomanjkanja stanovanj ter za zagotavljanje cenovne dostopnosti pa še vedno ni na vidiku.

Nujno je priznati, da se tehnokratski modeli gradnje, značilni za zgodnje 20. stoletje, danes reproducirajo v novih oblikah. Zato je potreben kritičen arhitekturno-urbanistično-zgodovinski diskurz, ki opozarja na te konti-nuitete. Ne gre le za vlogo arhitektov in urbanistov, temveč za kolektivno odgovornost vseh udeležencev v procesu prostorskega razvoja. Brez kritične refleksije nevede soustvarjamo socialno segregacijo in onemo-gočamo dostop do kakovostnega bivanja.

Če je industrializacija ustvarila prve sošeske, digitalizacija danes ustvarja nove. A ključno vprašanje ostaja: ali lahko presežemo logiko kapitala in tehnokracije? Zgodovina 20. stoletja nas uči, da je stanovanje izrazito politična kategorija. Naše izbire – v smeri družbene kontrole ali v smeri opolnomočenja – neizogibno oblikujejo družbeno strukturo mesta.

Kot je poudaril Manfredo Tafuri, arhitektura ne more reševati kriz, ne da bi razkrila njihove ideološke korenine (Tafuri, 1977, 88). Zato se ta analiza, opirajoča se na kulturne študije (*Kulturwissenschaft*) in kritično zgodovinopisje, osredotoča na načine, kako je tehnokratsko načrtovanje naturaliziralo prostorsko segregacijo – in kako se ta dediščina ohranja v sodobnih urbanih neenakostih. Z raziskovanjem teh zgodovinskih vzor-cev lahko implicitno predlagamo alternativne okvire za inkluzivnejšo urbano prihodnost.

Naša naloga je zdaj, da se iz primerov preteklosti učimo in izbiramo poti, ki gradijo resnično socialne sošeske za prihodnost. To ne pomeni le iskanja novih oblik bivanja, temveč predvsem radikalno preizpraševanje podedovanih prostorskih hierarhij ter zagotavljanje povezanosti in preseganja socialnih, ekonomskih in kulturnih razmejitev.

7 Viri

Ali bo stanovanjski zakon podaljšan?, *Mariborski večernik Jutra*, 20. 5. 1927, str. 1.

Baš, F. Razvoj Maribora v l. 1918–1938. V: Baš, F. (ur.) (1989). *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*. Maribor: Obzorja, str. 139.

Bilsel, C., Maxim, J. (2022). *Architecture and the Housing Question*. 1. izdaja. Routledge.

Blau, E. (1999). *The Architecture of Red Vienna. 1919-1934*. Boston: MIT Press.

Cerda, I. (1867). Teoria general de la urbanizacion y aplicacion de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona. Madrid: Imprenta Española.

Ciglenečki, M. (2014). *Vurnikova kolonija v Mariboru*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU.

Curk, J., Hartman, B., Koropec, J. (ur.) (1991). *Maribor skozi stoletja, Razprave 1*. Maribor, Obzorja.

Engels, F. (1935). The housing question (English translation of the second German edition of 1887). V: Clemens Palme Dutt (ur.). *Marxist Library Volume XXIII*, New York.

Ferlež, J. (2009). *Stanovati v Mariboru*. Maribor: Umetniški kabinet Primoža Premzla.

Friš, D., et al. (2020). Maribor med prevratom in senžermensko pogodbo: »Zasijalo nam je sonce svobode: Maribor je jugoslovanski!«. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 3, str. 110–148.

Gantar, P. (1984). *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje, 1. izdaja*. Ljubljana, Univerzitetna konferenca ZSMS.

Godina - Golija, M. (1992). *Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941*. Maribor: Obzorja.

Karakusevic, P., Batchelor, A. (2017). *Social housing, Definitions and Design Exemplars*. London: RIBA Publishing. Malešič, M. (2014). Delavsko stanovanjsko vprašanje v slovenski modernistični arhitekturi. V: *Mesta, razredi, umetnost* 50, št. 9, str. 104–121.

Malešič, M. (2016). Od naselja do sošeske in parka do ulice: razvoj urbanističnih zasnov slovenskih stanovanjskih naselij od prvih poveljnih zazidav do gradnje zadnjih velikih sošesk. V: Vidmar Čelik, M. (ur.). *Sošeske in ulice: Vladimir Braco Mušič in arhitektura velikega merila*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, str. 32–44.

Malovrh, P. (15. 3. 2023). *Stanovanja za mlade: luksuz in beda hkrati*. Dostopno na: https://www.delo.si/delov-poslovni-center/nepremicnine/stanovanja-za-mlade-luksuz-in-beda-hkrati-2 (3. 9. 2025).

Pozzetto, M. (1994). Ivan Vurnik, 1884–1971, slovenski arhitekt. V: Janez Koželj (ur.). *Arhitektov bilten* 24, št. 119-124, Ljubljana: DAL.

Rotary klub (1996). *Rotary klub Maribor: 1930–1993*. Maribor.

Spielvogel, J. J. (2005). The industrial revolution and its impact on European society. V: Spielvogel, J. J. (ur.). *Western civilization, Volume C – Since 1879*. Cengage Learning, str. 583–608.

Stanovanjska beda v Mariboru, *Mariborski večernik Jutra*, 24. 5. 1927, str. 2.

Tafari, M. (1977). *Kapitalismus und Architektur. Von Corbusiers "Utopia" zur Trabantenstadt*. VSA.

Vurnik, I. K vprašanju enodružinske delavske hišice. V: *Dom in svet*. (15. 3.1927), str. 82–84.

Vurnik, I. O reševanju stanovanjske krize v zapadni Evropi. V: *Dom in svet* (15. 5. 1927), str. 145–148.

Vurnik, I. Za lasten dom in vrt. V: *Slovenec* (25. 3. 1928), str. 3.